

Haçlı Seferleri'nde Şeker ve Batı'ya Yolculuğu

Sugar in the Crusades and Its Journey to the West

Doç. Dr. Nadir KARAKUŞ

Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
Hitit University, Faculty of Divinity, Islamic History and Arts Department
nadirkarakus@hitit.edu.tr
 0000-0002-1508-9752

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

10 Mayıs / May 2022

Kabul Tarihi / Accepted

18 Ağustos / August 2022

Yayın Tarihi / Published

15 Eylül / September 2022

Atıf Bilgisi / Cite as:

Karakuş, Nadir. "Haçlı Seferleri'nde Şeker ve Batı'ya Yolculuğu", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Eylül 2022), 888-912.
<http://doi.org/1051702/esoguifd.1115000>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Haçlı Seferlerinde Şeker ve Batı'ya Yolculuğu

Öz ► 1095-1291 yılları arasına Haçlılar Çağı diyoruz ve bu süreç, düşmanlıklar yanında medeniyetlerin buluşması da olmuştur. İslâm medeniyeti hakkında çok fazla bir şey bilmeyen Haçlılar, ilk temaslara şeker gibi yeni ve bilmedikleri lezzetlerle de karşılaşmışlardır. Suriye'de ele geçirdikleri şehirlerdeki şeker imalâthanelerini devralan Haçlılar, buradan ürettikleri şekeri kendileri tükettikleri gibi Avrupa'ya da ihraç ederek büyük paralar kazanmışlardır. Bu işten İtalyan tüccarlar yüklü paralar kazanırken, bal ile tatlandırma yapan Avrupalılar, yeni öğrendikleri şekeri oldukça beğenmişlerdir. Bundan sonra da gemilerle Batı'ya şeker taşınmaya başlanmış, sömürünün de ilk adımları atılmıştır. Akkâ, Sûr, Beyrut gibi limanlardan yüklenen şeker yüklü gemilere, 1191 yılı itibarıyla Kıbrıs Adası, 1310'da da Rodos gibi eski Bizans'ın şeker üretim merkezleri dâhil olmuştur. Bu işten de Venedikliler ve şövalye tarikatları zenginliklerini ikiye katlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Haçlı Seferleri, Medeniyet, Şeker, Ticaret, Kölelik.

Sugar in the Crusades and Its Journey to the West

Abstract ► We call the years 1095-1291 "The Age of Crusaders", and this process was the meeting of civilizations as well as hostilities. The Crusaders, who did not know much about the Islamic civilization, started to get to know them with the first contacts. In the meantime, they began to meet new and unfamiliar flavors such as candy. The Crusaders, who took over the sugar factories in the cities they captured in Syria, started to export the sugar they produced from here to Europe as well as consuming them themselves. While Italian merchants started to earn a lot of money from this business, Europeans who sweetened with honey began to get used to this new product. After that, sugar began to be transported to the West by ships, and the first steps of exploitation began to be taken. Sugar production centers of the former Byzantine Empire, such as Cyprus Island in 1191 and Rhodes in 1310, were included in the ships loaded with sugar from ports such as Akkâ, Tyre, and Beirut. From this work, of course, the Venetians and the knightly orders started to increase their wealth.

Keywords: Islamic History, Crusades, Civilization, Sugar, Trade, Slavery.

Giriş

Tarihte kavimlerin göçleri, yolculukları gibi sebzelerin ve meyvelerin de coğrafyalar arası geçişleri olmuştur. İspanyol sömürgecilerin XVI. yüzyılın hemen başlarında Orta ve Güney Amerika'dan getirdikleri domates ve patatesin, daha sonra İspanya ve Fransa'da ekilmeye başladığını ve Avrupa'dan gittikçe dünyaya yayıldığını¹ biliyoruz. Sömürgecilere domatesin kırmızı rengi, ilk zamanlar onun zehirli olabileceği endişesini getirse de, yerlilerin iştahla tükettiklerini görünce yemeye başlamış ve ardından İspanya'ya götürmüşlerdi.² Bugün

---

¹ David Gentilcore, *Pomodoro! A History of the Tomato in Italy* (New York: Columbia University Press, 2010), 11-16; Massimo Montanari, *Food is Culture* (New York: Columbia University Press, 2006), 41 vd.

² Jeffrey M. Pilcher, "Cultural Histories of Food", *The Oxford Handbook of Food History*, ed. J. M. Pilcher (Oxford: Oxford University Press, 2012), 41-60; J. De Pablo- JC. Perez Mesa, "The Competitiveness of Spanish tomato export in the European Union", *Span J. Agric Res* 2 (2004), 167-180.

mutfaklarımızın başköşesindeki bu sebzeler, aynı zamanda sömürü tarihinin izlerini ve Haçlıların elde ettikleri kazanımları da anlatır.

İlk Haçlılar, şeker ve şeker kamışını bilmiyor, daha önce görmedikleri bu bitkileri sıradan kamış olarak değerlendiriyorlardı. Bu bitki Müslüman fatihler tarafından Sicilya³ ve İspanya'ya götürülse de⁴ Fransa, İngiltere, Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu (962-1806) bayrağı altında yaşayanlar, şeker ve şeker kamışını bilmiyor, tatlandırıcı olarak, bal kullanıyorlardı. Sadece Haçlıların değil başka milletlerin de göçlerle birlikte yeni tatlar ve yeni lezzetler keşfettiğini görüyoruz. Büyük Selçuklu Devleti'nin kudretli hükümdarı Melikşah (1072-1092), Bağdat'a geldiğinde kar ile şeker kamışı suyunun birlikte hazırlandığı soğuk bir lezzeti tadarak beğenisini dile getirmişti.⁵ Öte yandan kadim Doğu'da üç şifalı şeyden birisi olarak şeker kamışı görülüyor, onun suyundan içenin sıhhatli olacağına inanılıyordu.⁶

1095 yılında Clermont Konsül'ünde Hıristiyanların "Altın Papa" dedikleri II. Urbanus (1088-1099) tarafından Haçlı seferi çağrısı yapılması⁷ ile şekerin tarihi de farklı bir konuma gelmişti. 1098'de Antakya'yı ele geçiren Haçlıların aç gözlülükleri ve bencillikleri, daha sonra da kendi aralarında çekişmeye ve kavgalara neden olmaya devam etmişti. Antakya Prensi I. Bohemond (1098-1111) ve Urfa Kontu Baudouin (1098-1100) 1099'da Kudüs'e ziyaret için yol alırlarken gıda sıkıntısı çekmişlerdi. Aralarında düşmanlık derecesinde bir rekabet olan Bohemond ile Kont Raymond Saint Gilles (öl. 1105) Lazkiye önlerinde karşılaşmış, ama aç olan Bohemond'a Raymond, iâşe vermeyi reddetmişti. Yol üzerindeki Antartus'da da yiyecek bulunamayınca ekmek fiyatları o kadar artmıştı ki, sadece zenginler alabiliyordu. Trablus civarındaki şeker kamışı tarlarından ele geçirdikleri ise, karınlarını doyurmuyor, fakat daha

³ Martino Mario Moreno, "Sicilya'da Müslümanlar", çev. A. Bakır-Aydın Çelik, *Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler*, (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2008), 677, 710.

⁴ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ fi Sinaâti'l-İnşâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 5/211; William Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Ziya Karal (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 56; Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, çev. M. Ali Kılıçbay-Osman Aydoğmuş (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2005), 79; Bernard Lewis, *Tarihte Araçlar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2009), 171.

⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992), 16/311; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Tevârihi'l-A'yân*, thk. Muhammed Berekât vd. (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 19/446.

⁶ İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, thk. Ravhiyye en-Nahhâs (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1402/1984), 23/56'da şifa olan diğer iki şeyin ise üzüm ve süt olduğu zikredilir; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâik, 1423), 11/78'de ise sadece şeker kamışının deva için kullanıldığını belirtir.

⁷ Bk. Simon Sebag Montefiore, *Bir Şehrin Biyografisi, Kudüs*, çev. Cem Demirkan (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016), 212; R. Somerville, "Council of Clermont and the First Crusade", *Ateneo Salesiano*, 20 (1976), 323-337; James A. Brundage, "Crusade, Concept of", *Dictionary of the Middle Ages*, ed. Joseph R. Strayer (New York: Greenwood Press, 1989), 4/15.

önce tatmadıkları için oldukça ilgilerini çekiyordu.⁸ Bundan kısa süre sonra Haçlılar Suriyelilerden şeker kamışı ekmeyi ve onun öz suyunu çıkararak şeker elde etmeyi öğrendiler. Diğer yandan ihtiyaç fazlasını ise ihraç ederek büyük paralar kazanmayı da ihmal etmediler.⁹

Bu olaylardan sonra şekerin Haçlı toplumundaki konumu beslenmeden, ticaretini yapma safhasına geçmiş, Suriye limanlarından Avrupa'ya şeker ihraç edilmeye başlanmıştı. Bu makale, bu aşamaların boyutlarını ortaya koymaya çalışacağı gibi aynı zamanda da Doğu-Batı medeniyeti arasındaki etkileşimin farklı bir cephesini incelemeye gayret edecektir. Şeker üzerine konan ambargolardan yola çıkarak da bu ürünün, yeri geldiği zaman stratejik bir silaha dönüşebileceği açıklanmaya gayret edilecektir.

1. Şekerin Yetiştği Yerler

Yakın-Doğu ticareti uzmanı William Heyd, şeker kamışının Afganistan'ın güneyindeki Mukrân ve İran'ın güneybatısındaki Huzistân bataklıklarında¹⁰ yettiğini söylese de,¹¹ az da olsa Suriye ve Filistin bölgesi kadim zenginliklerine şeker kamışını eklemeyi ihmal etmemiştir. 86/705 yılında Emevîlerin Irak valisi olan Haccac b. Yusuf'un (öl. 714) kurduğu Vâsıt şehri civarındaki Dicle'nin bataklık ve sazlık arazisinde de şeker kamışı üretimi yapılmıştı.¹² Diğer yandan Güneybatı İran'da Hûzistan eyaletinin merkezi olan Ahvaz, Abbâsîler devrinde şeker sanayinin önemli bir merkezi olarak Asya'nın büyük bir kısmının şeker ihtiyacını karşılamaktaydı.¹³

Irak ve İran şeker kamışı üretiminde ön planda olsa da Suriye, Filistin ve Mısır bölgesi şeker kamışı ekiminde geride değildi. Ürdün'ün başkenti, Kenan vadisinde bulunan Taberiye

⁸ Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres, A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, çev. F. Rita Ryan (Knoxville: University of Tennessee Press, 1969), 131; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: TTK Basımevi, 1986), 1/234; Harold Lamb, *Demir Adamlar ve Azizler*, çev. Gaye Yavuzcan (İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayınları, 2010), 223.

⁹ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 193.

¹⁰ Huzistan bataklıklarında zengin şeker kamışı tarlalarının bulunmasının en önemli nedeninin buradaki Dicle'ye karışan Kerha, Âbidîz, Kârûn (Ahvaz Düceyli), Cerrâhî ve Hindicân nehirleri olduğunu da hatırlatmak gerekir. Bk. Zekeriyâ Kazvînî, *Âsârü'l-Bilâd* (Beyrut: Dâru Sâdir. ts.), 194, 232, 281, 302; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, 4/399.

¹¹ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 44-45. Buna rağmen Heyd'in ilerleyen sahifelerde Suriye ve Filistin'de de şeker kamışı yetiştirildiğini zikrettiğini söylememiz gerekir.

¹² Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk: Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî, (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1959), 13/407.

¹³ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 12/231; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, 4/399.

idi.¹⁴ Dağ ile Taberiye Gölü arasına uzunlamasına kurulan bu şehrin, bir kapıdan diğerine uzanan pazarı vardı. Pazar içinde geleneksel yapıya uygun olarak bir cami yer alıyordu. Buralarda tahıl ve şeker kamışı üretildiğini, göldeki balıkların da ekonomik hayata katkı sağladığını görüyoruz.¹⁵ Bugünkü Amman'ın 28 km. batısında bulunan Belka şehrinde de şeker kamışı yetiştirilirdi.¹⁶ Haçlılar'ın Jericho dedikleri Eriha,¹⁷ şeker kamışı ile de meşhurdur ve en iyi Gavr şekerini ile tanınırdı.¹⁸ Bundan dolayı da XII. yüzyıl boyunca Ürdün Vadisi'nde Haçlılar tarafından şeker şeker arıtma/işleme tesisleri kurulmuştu.¹⁹

Trablus bölgesi şeker kamışı ekiminin bolca yapıldığı bir yer idi. Özellikle Arka, Cübeyl, Haçlıların Sidon dedikleri Saydâ²⁰ ve Beyrut önemli şeker kamışı yetiştirilen alanlara sahipti.²¹ Beyrut, Dımaşk'a yakınlığı ve elverişli limanı ile önemli bir konuma sahipti.²² İslâm coğrafyacılarına göre Beyrut'ta hurma, şeker kamışı ve bol miktarda ürün yetiştirilir, bu durum da bölgeyi cazibe merkezi haline dönüştürürdü.²³ Öte yandan şekerli lezzeti ile de tanınan Ürdün Vadisi'nde yetişen hurmalar, Haçlılara daha önce tatmadıkları bir lezzeti sunmuştu.²⁴

Yedinci Haçlı Seferi için Fransa kralı IX. Louis ile birlikte 1249'da Dimyat'a giden, daha sonra da onunla Filistin'de vakit geçiren Fransız edebiyatının erken dönemlerindeki lirik şairi Joinville'den (öl. 1317) Nablus'da şeker de yetiştirildiğini öğreniyoruz. Haçlılar Samaria diye isimlendirdikleri Nablus'a doğru ilerlerken burada şeker kamışı tarlalarından geçmişlerdi.²⁵

¹⁴ İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* (Leiden: E. J. Brill, 1889), 78; İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz, X. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014), 152; İstahri, *Mesâlikü'l-Memâlik, Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2015), 64.

¹⁵ Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsim, İslâm Coğrafyası*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), 176.

¹⁶ Muhammed Abdülkadir Hıreysât, "Belkâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/419-420.

¹⁷ Bernard Hamilton, "The Cistercians in the Crusader States", *One Yet Two: Monastic Tradition East and West*, ed. M. Basil Pennington (Kalamazoo, MI: Cistercian Studies Institute, 1976), 405-422.

¹⁸ E. Honigmann, "Rihâ", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 9/739.

¹⁹ Malcolm Barber, *Haçlı Devletleri Tarihi*, çev. Doğan Mert Demir (İstanbul: Kronik Yayınları, 2021), 329; Anat Peled, "The Local Sugar Industry in the Latin Kingdom", *Knights of the Holy Land: The Crusader Kingdom of Jerusalem*, ed. S. Rozenberg (Jerusalem: Rozenberg Publication, 1999), 251-257.

²⁰ Rudolf Hiestand, "Die Herren von Sidon und die Thronfolgekrisis des Jahres 1163 im Königreich Jerusalem", *Montjoie: Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer*, ed. Benjamin Z. Kedar, Jonathan Riley Smith, and Rudolf Hiestand (Aldershot, UK: Variorum, 1997), 77-90.

²¹ İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre* (b. y., y. y., ts.), 1/77, 79.

²² Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 189-90.

²³ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 154.

²⁴ Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 549.

²⁵ Jean de Joinville, *Bir Haçlı'nın Hatıraları*, çev. Cüneyt Kanat (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014), 241.

Bereketli Nil'in suladığı Mısır'da da şeker kamışı ekimi yapıldığını biliyoruz.²⁶ Mısır'da delta boyunca Port Said'den Yukarı Mısır'a kadar tüm Nil havzasında şeker yetiştiriyordu.²⁷ Firavunlar döneminde bir ara Mısır'a başkentlik yapmış olan Tinnîs,²⁸ şeker kamışının oldukça fazla ekildiği ve hasat edildiği bir merkez konumunda idi.²⁹ Haçlılar Çağı'nda İstanbul ile birlikte dünyanın en işlek limanı olarak gösterilen İskenderiye,³⁰ şeker kamışı ekimi ile de ünlenmişti.³¹ Bir başka önemli liman şehri olan Dimyat da şeker kamışı ekiminin yapıldığı yerdirdi.³² Mısır'da ise önem sırasına göre İskenderiye ve Dimyat önemli limanlardı.³³ İstahrî, bunlara bir üçüncüsü olarak Dimyat'ın doğusundaki Tinnîs'i de ilâve eder. Dimyat ve Tinnîs, limanları yanında, yukarıda zikrettiğimiz gibi ürettikleri şeker kamışı ile de ünlenmişti.³⁴ Bu bilgileri şeker ticaretinin de bu limanlardan Avrupa'ya ihraç edilme noktası olarak değerlendirebiliriz. Nil'in sulama imkânlarının şeker kamışı yetiştirmeyi mümkün kılması yanında, buradaki limanların da sevkiyat açısından büyük bir avantaj sağladığını rahatlıkla söyleyebiliriz.³⁵ Bundan sonrası da Ceneviz, Venedik, Pisa, Ancona ve Marsilya gibi şehirlerin tüccarlarına kalıyor, onlar buradan aldıkları şeker dolu yüklerini gemileri ile Avrupa'ya taşıyor, bu işten de oldukça büyük paralar kazanıyorlardı.³⁶

Şekerin yetiştirildiği bir başka merkez Bizans'a ait topraklardır. Bunlar arasında Rodos³⁷ ve özellikle Kıbrıs'ı saymak gerekir. Kıbrıs'ta Limasol şehri şeker üretiminin önemli bir durağı idi.³⁸ Ayrıca Kıbrıs'ta Lefkoşa ve Baf bölgeleri de şeker kamışı ekiminin yapıldığı diğer yerlerdi. Baf'ın Akheleia, Emba ve Lemba köyleri bu konuda öne çıkan merkezlerdi.³⁹ Girit Adası ve Mora

²⁶ İbn Asâkir, *Tarihü Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarâme el-Amrî (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 54/218.

²⁷ Makrizî, *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitât ve'l-A'sâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 1/84, 168, 191.

²⁸ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 1/354.

²⁹ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, 3/344.

³⁰ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 341, 362, 422.

³¹ Makrizî, *es-Sülûk li Mağrifeti Düveli'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 3/313.

³² Makrizî, *Sülûk*, 7/262; Makrizî, *Hitât*, 1/84.

³³ İbn Battuta, *Tuhfetü'n-Nüzzâr fi Garâib'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 1/402.

³⁴ İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, 56.

³⁵ Bernard Lewis, "Fatımîler ve Hindistan Yolu", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 11 (1950), 355-360.

³⁶ Tahir el-Mervezî, *Fusûl Havle's-Sîn ve't-Türk ve'l-Hind min Kitâbi Tabâii'l-Hayevân*, nşr. V. Minorsky (London: y. y., 1942), 11.

³⁷ Peter Lock, "Rhodes", *Crusades an Ancylopedia*, ed. Alan V. Murray (California: Santa Barbara, 2006), 1029-1131.

³⁸ Nicholas Coureas, "Limassol", *Crusades an Ancylopedia*, ed. Alan V. Murray (California: Santa Barbara, 2006), 727.

³⁹ Nicholas Coureas, "Western Merchants and the Ports of Cyprus up to 1291", *Cyprus and the Sea*, ed. Vassos Karageorghis-Demetrios Michaelides (Nicosia: University of Cyprus, 1995), 255-261.

Yarımadası'nda yine şeker yetiştiriliyor ve bu ürünlerin ticaretinde Venedikliler başrolleri oynuyorlardı.⁴⁰

2. Şeker Üretim ve Sevkiyat Merkezleri

Haçlı seferleri ve öncesinde, şeker imalâthanelerinin; bir nevi şeker fabrikalarının var olduğunu görüyoruz. Suriye ve Mısır'ın liman kentlerinde yoğunlaşan bu imalâthaneler aynı zamanda sevkiyat için de önemli bir konumda olmuşlardı. Trablus ayrıca şeker kamışı, hububat ve meyvesi ile de bol bir şehirdi.⁴¹ Şair Mütenebbî'nin (öl. 945) özel iltifat ve övgülerine mazhar olan bu eski Roma şehri,⁴² hurma ve şeker kamışı üretilen bereketli arazilere sahipti.⁴³ Şeker kamışını ezmek için bölgedekiler yel değirmenlerini kullanıyorlardı.⁴⁴

XIII. yüzyılda malların çoğu Haçlıların kontrolündeki, "İkinci Krallık" merkezi Akkâ'da tüketiliyor ve buradan da uzak diyarlara sevk ediliyordu. Filistin'den şeker kamışı, Aşağı Celile, Lazkiye ve Antakya'dan şarap, Ürdün vadisinden hurma Akkâ'ya getiriliyordu.⁴⁵ Suriye'de sabun ve şeker imalâtının yapıldığı en önemli merkezler ise Halep ve Sermin idi.⁴⁶ Daha sonra Kudüs, özellikle Memlükler döneminde, şeker endüstrisinin önemli merkezlerinden biri olacaktı.⁴⁷

Yeni fetihler ve savaşların şeker imalâtına darbe vurduğunu, sevkiyat ve üretimde bir takım sıkıntıların yaşandığını görüyoruz. Haçlılar, 583/1187'de Selahaddin'in Akka'yı geri alışıyla bir ticarî antrepodan mahrum kalmışlardı. Selahaddin burayı ele geçirerek, servet, hazine ve ticarî mal gibi eşyalara el koymuştu.⁴⁸ Müslümanlar, Frenklerin yanlarında götüremedikleri eşyaları yağmalamışlardı. Birçok altın, mücevher, sırmayla dikilmiş ipeklî elbise, Venedik altın sikkeleri, şeker, silah ve başka türden malları ele geçirmişlerdi.⁴⁹ Zira şehir Frenk ve Bizans tacirlerinin, yakın-uzak diyarlardan diğer tüccarların uğrak yeri ve her geminin

⁴⁰ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 306-307.

⁴¹ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 153.

⁴² Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017), 216.

⁴³ İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, 68; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, 216.

⁴⁴ Ali Mazaherî, *Müslümanların Yaşayışları*, çev. Bahriye Üçok (İstanbul: Varlık Yayınları, 1972), 329.

⁴⁵ Asbridge, *Haçlı Seferleri*, 549.

⁴⁶ Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyübî ve Devlet*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 296.

⁴⁷ Ali es-Seyyid Ali, *el-Kuds fi'l-Asri'l-Memlûkî* (Kahire: y. y., 1986), 199-200.

⁴⁸ İbn Vâsıl, *Müferrücu'l-Kurûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl (Kahire: el-Matbaatu'l-Emîriyye, 1377/1957), 2/8; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer* (Kahire: Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Mısıriyye, ts.), 3/74-77; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber ve Dîvânu Mübtede' ve'l-Haber fi Tarihi'l-Arab ve'l-Berber ve Âsirihim min Zevîş-Şe'ni'l-Ekber*, thk. Halil Şahâde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1985), 5/358-360.

⁴⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, tsh. Muhammed Yusuf ed-Dekkâk (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987), 11/356; Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 343.

demir attığı bir liman idi.⁵⁰ Selahaddin şehirdeki tüccarları burada kalmalarına ikna etmek için uğraşmış ama bunda başarılı olamamıştı. Tüccarlar gelecekte korktukları için şehri tüm mallarını bırakarak terk etmişlerdi. Büyük şeker imalâthesininin yeğeni Takıyyüddin Ömer tarafından yağmalanması Selahaddin'i üzmüştü.⁵¹

İhraç ürünlerinin başında şeker geliyordu. Haçlılar Suriye'ye ulaştıklarında birçok kıyı bölgesinde ve Ürdün vadisinde daha önce görmedikleri şeker kamışı yetiştirildiğini görmüşlerdi.⁵² Bölgeye hâkim olunca da, kamışlıkları devam ettirerek, yerlilerden onun öz suyunu çıkarıp şeker üretimini öğrendiler. Bunun üzerine de şeker, Suriye'nin başlıca ihracat maddesi oldu.⁵³ Başta Akkâ olmak üzere sahil şehirlerinin çoğunda şeker fabrikaları vardı. Şeker sanayinin merkezi Sûr'da idi. XII. ve XIII. yüzyıllarda Avrupa'da kullanılan şekerin tamamına yakın kısmı, Suriye ve Filistin sahillerindeki limanlardan gelmekte idi.⁵⁴

Yukarıda saydığımız merkezlerden başka Trablus, Kudüs, Beyrut, Akra ile Ürdün'deki Ağvâr'ın derin vadilerinde büyük oranda şeker kamışı yetiştiriliyordu.⁵⁵ Yine bu bölgede yer alan Beysân, şeker kamışı sebebiyle yüksek refaha sahip bir yerleşim yeri idi.⁵⁶ Irak bölgesinde ise Sincar'da şeker kamışı ekimi yapılıyordu.⁵⁷ Burada üretilen şeker tüm Akdeniz havzasına, zaman zaman da Bizans'a ihraç ediliyordu. Ancak bölgenin ürettiği şeker Mısır'ın ürününden hem daha az hem de daha pahalı idi.⁵⁸ Anadolu'da da çok tatlı olmayan kar gibi beyaz şeker imâl ediliyordu.⁵⁹ Hilâfet merkezi olan Bağdat'a ise şeker İran'daki Ahvaz'dan ithal ediliyordu. Bu eyaletteki şeker kamışı tarlaları ve şeker imalâthaneleri, neredeyse Asya'nın büyük bir kısmının şeker ihtiyaçlarını karşılayacak potansiyele sahipti.⁶⁰

⁵⁰ İbn Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, çev. İsmail Güler (İstanbul: Selenge Yayınları, 2003), 244.

⁵¹ Runciman, *Haçlı Seferleri*, 2/386; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, 548'de kısaca şeker fabrikasının yıkıldığı anlatılır; Müslüman kaynakları ise Akkâ'nın fethinde Takıyyüddin'in bulunduğunu bildirmelerine rağmen yağmalama olayından söz etmezler.

⁵² İbn Havkal, *Sûretül-Arz*, 115'de Sicilya-Palermo'da şeker kamışı yetiştirildiğini anlatır. Bu bölgeye şeker kamışını Kuzey Afrika'dan Ağlebîler götürmüş olsa gerekir.

⁵³ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 193.

⁵⁴ Runciman, *Haçlı Seferleri*, 3/300, 307.

⁵⁵ E. Ashtor, "Geç Ortaçağlarda Yakındoğu Şeker Endüstrisi", çev. Abdulhalık Bakır vd., *Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler-2* (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2008), 766-768.

⁵⁶ H. Lammens, "Beysân", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 2/588.

⁵⁷ Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsim*, 154.

⁵⁸ Ashtor, "Yakındoğu Şeker Endüstrisi", 767, 793.

⁵⁹ Kate Fleet, "Türk Ekonomisi, 1071-1453", *Türkiye Tarihi, Bizans'tan Türkiye'ye*, ed. Kate Fleet, çev. Ali Özdamar (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 1/293.

⁶⁰ Streck, "Ehvâz", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 4/210.

Üretim merkezlerinde şeker kamışı yanında elde edilen başka ürünler de sevkiyat merkezlerinin canlılık kazanmasına vesile oluyordu. X. yüzyılda Kudüs'e bir günlük mesafedeki Gavr bölgesindeki Eriha'dan⁶¹ çivit, şeker kamışı,⁶² Amman'dan hububat, kuzu ve bal, Taberiye'den halı malzemesi, taylesan, kâğıt ve elbise, Sûr'dan şeker, cam ürünleri, Moâb'dan ceviz içi, Beysân'dan şeker ve pirinç ihraç edilirdi.⁶³

Mısır bölgesinde ise ürün yelpazesinin ve sevkiyatın arttığını görüyoruz. Dimyat'tan şeker kamışı, Nil'in taşması ile bereketlenen Feyyûm'dan⁶⁴ pirinç ve zeytin,⁶⁵ çuval bezi olarak kullanılan düşük kaliteli keten,⁶⁶ Bûsir'den karides ve kaliteli keten; Fermâ'dan ip ihraç ediliyordu.⁶⁷ Şeker kamışının yetiştiği bir başka yer de Yukarı Mısır'daki Ahmîm/İhmîm şehri idi. Nil Nehri'nin doğusundaki şeker kamışı tarlaları bölgenin en önemli geçim kaynaklarından birisi idi. Yine buranın dokuma sanayinde haklı bir ünü vardı.⁶⁸

Nil deltasında çok büyük şeker kamışlıkları vardı. Selahaddin zamanında Berkûk en-Nasîrî adında bir emîr, Nil'in doğu yakasındaki Bîc kasabasında büyük şeker değirmenleri kurmuştu ve bu işten büyük gelirler elde ediyordu.⁶⁹ Özellikle Feyyûm'da Kıptîlerin işlettikleri çok sayıda şekerhane bulunmakta idi. Nil deltasında yer alan köylerde de çok sayıda şekerhanede şeker üretimi yapılmakta idi.⁷⁰

Yukarı Mısır'daki Kift şehrinde kırk şekerhane ile altı adet şeker sıkma aleti bulunuyordu.⁷¹ Mısır'da üretilen şeker Suriye ve Harran yolu ile Bağdat'a ihraç edildiği gibi, Suriye, Anadolu gibi yerlere karadan; deniz yolu ile de İtalya'ya sevk ediliyordu. İtalya limanlarına gelen şeker ise buradan Batı Avrupa'ya dağıtılıyordu.⁷² Mısır'dan yapılan şeker ihracatının önemli aktörü Venedikliler idi. Mısır'dan aldıkları şekeri Bizans ve Avrupa'ya

⁶¹ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, 205.

⁶² Fr. Buhl, "Gavr", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 4/724.

⁶³ Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)* (Ankara: TTK Yayınevi, 2013), 261.

⁶⁴ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, 57. Mısır fatihi Amr b. el-Âs, Babylon'u ele geçirdikten sonra Feyyûm'a gelmiş ve buradaki Bizanslı vali ve askerler de onun geldiğini görünce şehri boşaltmışlardı. Amr, bundan sonra İskenderiye'ye yürümüşü. Runciman, *Haçlı Seferleri*, 1/14.

⁶⁵ Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'd-Devleti'l-Fatîmiyye fi'l-Mağrib ve Mısır ve Suriye ve Bilâdi'l-Arab* (Mısır: y. y., 1981), 594.

⁶⁶ Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 106.

⁶⁷ Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsim*, 222.

⁶⁸ C. H. Becker, "Ahmîm", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 1/223.

⁶⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/620.

⁷⁰ Selâm Şafî Mahmur Selâm, *Ehlü'z-Zimme fi Mısır fi'l-Asreyn el-Fâtîmî es-Sânî ve'l-Eyyûb* (Kahire: y. y., 1982), 172.

⁷¹ Makrizî, *Hitât*, 1/232.

⁷² Ashtor, "Yakındoğu Şeker Endüstrisi", 773, 775-76.

ulaştırarak buralarda satıyorlardı.⁷³ Oldukça kârlı olan şeker endüstrisi Memlûk sultanlarının dikkatini çekmiş ve krizler esnasında ekonomik dengeyi sağlayabilme ve askerî harcamalara kaynak oluşturma amacıyla onlardan oldukça yüklü vergiler almışlardı.⁷⁴ XVI. yüzyıldan itibaren kahve, pamuk gibi metalar yanında da şeker de Amerika'daki kolonilerden getirilmeye başlanacaktı. Ancak bu kıymetli mamulleri getiren İngiliz ve Hollandalı gemiciler, Kuzey Afrika'da üslenen Müslüman korsanların hedefi haline gelecekti.⁷⁵

Selçukluların Alâiye'den bir süre önce 1207'de sahip oldukları Antalya (Satalia) limanı,⁷⁶ Türk pazarlarının en canlısı idi ve Alâiye onunla rekabet edemiyordu. Büyük, mamur, zengin meyve ağaçlı bahçelerle çevrilmiş olan Antalya, geniş bir körfezin sonunda bulunuyordu. Kalabalık nüfusunu Mağrip Arapları, Yunanlılar ve Yahudiler oluşturuyordu. Antalya'nın kenar mahallesi olan Mina'da Batılı tüccarlar faaliyet yaparken, Türk mahallesinde daha güzel ve hareketli pazarlar yer alıyordu. Alâiye'de olduğu gibi Mısır ile ticaret oldukça canlı idi. Her iki tarafın aynı din bağı ve ortak düşmanları olan Moğollar onları daha da birbirine yaklaştırıyordu. Mısır'ın hayatî ihtiyacı olan kereste ve zift ihtiyacı yanında ordularının teşekkülü için gerekli olan köleler Antalya ve Alâiye'den geliyordu. Selçuklular ise Mısır'dan baharat, şeker, keten ve çivit gibi ihtiyaçlarını alarak ticarî potansiyellerini zenginleştiriyorlardı.⁷⁷ Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd da (1220-1237) Alâiye'yi buradaki Bizanslı vali Kyr Vart'tan aldıktan sonra,⁷⁸ burada bir şeker imalâthanesi kurmuştu.⁷⁹

Şekerin üretim ve sevk merkezi konusunu, Uzak Doğu'dan bir örnekle tamamlamak istiyoruz. 1264'de kardeşi Arık Böke'ye karşı nihaî bir üstünlük kurduktan sonra,⁸⁰ Çin'e hâkim olmaya başlayan Kubilay Han zamanında (1260-1294), şeker ticaretinin kalbinin attığı yer Songların eski başkenti Quinsai idi. Marco Polo'nun "Çin Venedik'i" olarak adlandırdığı bu şehir, bölgenin en önemli şeker pazarı konumundaydı. Hindistan, Endonezya ve Filipinler'den gelen gemiler buradaki işlek limana baharat ve değerli taşlar boşaltırken, buradan da Hindistan

⁷³ J. Poloner, *Description of the Holly Land* (London: y. y., 1894), 33.

⁷⁴ Makrizî, *Hitât*, 1/426.

⁷⁵ Emrah Safa Gürkan, *Sultan'ın Korsanları, Osmanlı Akdeniz'inde Gazâ, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2018), 34.

⁷⁶ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-Alâiyye: Selçuknâme*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 1/104-107.

⁷⁷ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 612-13.

⁷⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmiru'l-Alâiyye*, 1/265-266.

⁷⁹ Osman Turan, "Keykubâd I", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 6/659.

⁸⁰ Bk. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, nşr. Hakkı Dursun Yıldız (Ankara: TTK Yayınları, 1990), 533-538.

ve İran'a değerli ipekliler sevk ediliyordu. İhraç edilen bir başka önemli ürün de tabii ki şekerdi.⁸¹

3. Şeker Tüccarları

Haçlılar çağı, yeni zenginler türetmiş, bunlar içinde şeker tüccarları da önemli bir konumda olmuşlardı. Doğu Akdeniz'de Frenklerle Müslümanları bir araya getiren unsurlardan biri, hiç şüphesiz ticaretti. Latin yerleşiminin, ilk yüzyıl boyunca son derece hareketli ticari girişimleri ortaya çıkmıştı. Venedik, Pisa ve Cenevizli İtalyan tacirler, Doğu Akdeniz'in büyük limanlarında ve sahil kentlerine de ticarî merkezler kurarak önemli roller oynadılar. Yakınoğu ile Batı'yı birbirine bağlayan bu hareketli ticaret yolları vasıtasıyla şeker kamışı ve zeytinyağı gibi Doğu Akdeniz ürünlerinin; Ortadoğu ve Asya'daki değerli malların Avrupa piyasasına ulaşmasını sağladılar. Doğu ticaret yolunun önemli bir bölümü Mısır'dan geçiyordu, ama yine de Yakın-Doğu Lâtinlerinin ekonomik gelişmesi olağanüstü kazançlı oldu. Bu sayede Venedik gibi kentler Ortaçağ'ın önde gelen ticaret merkezlerine dönüştü; şekerden de alınan gümrük harçları ve vergiler Antakya'nın, Trablus'un ve Kudüs'ün hazinelerini zenginleştirdi. Bu zenginlikler yine Batı'ya gitmeden Doğu'da kalıyor, Haçlı Krallığı'nın ve kontlukların kazanımları olarak onların çıkarına hizmet ediyordu.⁸²

Mısır'da şeker kamışı tarlalarının olduğunu ve burada şeker imal eden fabrikaların da bulunduğunu yukarıda belirtmiştik. Mısır'da şeker üretiminden ve onun ticaretinden zengin olan aileler vardı ki bunlar arasında özellikle İbn Merzûk, el-Katravânî, İbnü's-Şevvâ, İbn Müsellem ve Benî Fudayl aileleri ön plana çıkıyordu.⁸³

Kızıldeniz ile Hint Okyanusu'ndaki ticarî faaliyetleri ve daha çok baharat, sonra da biraz şeker tüccarlıkları ile tanınan Kârimî tüccarları da bu vesile ile hatırlamamız gerekir.⁸⁴ İbn Hacer (öl. 1449), Selahaddin Ahmed ez-Zeftâvî adlı zengin bir şeker tüccarından ve onun kâhine olan kız kardeşinden bahseder.⁸⁵

Mısır'da bulunan Yahudiler, özel şekerhanelerin çoğunu ellerinde bulunduruyorlardı. Özellikle Kahire'nin birçok semtinde şekerhanelere sahiptirler ve buralardan büyük gelir elde

⁸¹ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu, Atilla, Cengiz Han, Timur*, çev. M. Reşat Uzmen (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980), 301.

⁸² Asbridge, *Haçlı Seferleri*, 197-98.

⁸³ Ashtor, "Geç Ortaçağlarda Yakınoğu Şeker Endüstrisi Teknolojisinin Gerileyişine Bir Örnek", 782.

⁸⁴ Bk. Abdullah Mesut Ağır, *Memlûklarda Ticaret* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2015), 174-185.

⁸⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 1/98.

ediyorlardı.⁸⁶ Şeker ticaretinde Bağdat ile Vâsıt arasındaki Nehrevân kasabasında da Yahudi tüccarlar etkin idi. Bu zengin tüccarlar, şehrin sosyal ve ekonomik hayatına canlılık katmışlardı.⁸⁷

İtalyanları saymazsak yerli Haçlı baronları arasında da şeker zenginleri vardı. Sûr şehrinde şeker fabrikaları bulunan Montferratlar, kendilerine lüks bir yaşam sağlayacak zengin kimseler arasına girmişlerdi.⁸⁸ Ancak bu zenginliğin çok da uzun sürmediğini, Conrad de Montferrat'ın 13 Rebiulahir 588/28 Nisan 1192'de Sûr şehrinde iki Haşhaşi suikastçı tarafından öldürülmesi⁸⁹ ile kesintiye uğradığını da ifade edelim.

Rodos Adası, yetiştirdiği şeker kamışı yanında şeker atölyeleri ile de bilinirdi. Bu özelliği 1306 yılından itibaren Saint Jean Şövalyeleri'nin eline geçtikten sonra da devam etmiş, büyük üstad Foulque de Villaret (1305/1306-1317/1319), buradaki şeker Montpelier, Floransa ve Narbonneli tüccarlara satarak büyük gelirler elde etmişti. Üstelik bu ticaretin içinde bir şekilde Papa V. Clement de yer almıştı.⁹⁰ Bu ilginç ve sıra dışı bilgilere Kudüs'teki Hospitalier Şövalyeleri'nin şeker diyet listelerine dâhil ettiklerini de ilave etmeden geçmeyelim.⁹¹

Kıbrıs Adası'nın en önemli şeker deposu olan Limasol'da, 1312'ye kadar Hospitalier Şövalyeleri'nin ve Venedikli Cornaro ailesinin büyük tarlaları vardı. 1489-1570 yılları arasında ise tamamen Venediklilerin hâkim oldukları bir şeker ticareti söz konusu idi.⁹² Venediklilerin Sûr şehri civarında da şeker kamışı tarlalarından gelirleri vardı ve buradaki köylüler maddî açıdan desteklenerek ürünü kaldırıyor, daha sonra bu şekerler, Venedik gemileri tarafından gerekli yerlere sevk ediliyordu.⁹³ Bu kârlı ticarete Tapınak Şövalyeleri'nin faaliyetlerine

---

⁸⁶ Kâsım Abduh Kâsım, *Asru Selâtîni'l-Memâlik*, (el-Haram: Ayn Sosyolojik ve İnsani Araştırmalar, 1988), 139.

⁸⁷ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 15/89.

⁸⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri*, 3/307.

⁸⁹ Bk. İbnü'l-Esir, *Kâmil*, 10/213; Ebû Şâme, *er-Ravzateyn fi Ahbârî'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*, thk. İbrahim Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 4/299; İbn Vâsıl, *Müferric*, 1/381; İbn Fadlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2014), 317; Gabriel G. Nahas, "Hashish in Islam 9th to 18th Century", *Colombia University College of Physicians and Surgeons*, 9 (1982), 814-831; Bernard Lewis, *Haşîşiler*, çev. Ali Aktan (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1995), 100.

⁹⁰ Anthony T. Luttrell, "The Hospitallers of Rhodes: Perspectives, Problems, Possibilities", *Die Geistlichen Ritterorden Europas*, ed. Josef Fleckenstein-Manfred Hellmann (Sigmaringen: Thorbecke, 1980), 243-266; Anthony Luttrell, "The Hospitallers at Rhodes, 1306-1421", *A History of the Crusades*, ed. Kenneth M. Setton (Madison: University of Wisconsin Press, 1969-1989), 3/278-339.

⁹¹ Susan B. Edgington, "Hospital of St. John (Jerusalem)", *Crusades an Ancylopedia*, ed. Alan V. Murray (California: Santa Barbara, 2006), 605-606.

⁹² Nicholas Coureas, "Limassol", 727.

⁹³ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 168.

rastlayamamız ise oldukça ilginçtir. Ancak Kıbrıs'ta oldukça etkin olduğunu çok iyi bildiğimiz Tapınak Şövalyeleri'nin,⁹⁴ buradaki şeker ticaretine bir şekilde bulaşmadan duramayacaklarını da tahmin ediyoruz. Ayrıca onların mutfak giderleri arasında da şekeri göremememiz,⁹⁵ Tapınakçıların da rakipleri Hospitalierler gibi şekerle sıcak bakmadığını gösterir.

4. Ambargo ve Şeker Mücadelesi

Bu dönemde şekerle konan bazı ambargolara da rastlıyoruz. Ancak bu yasağın Haçlılara değil de akraba yönetimlere olması oldukça ilginçtir. Ticarete bir dizi önlem alan Mısır Eyyûbî hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Eyyûb (1240-1249), ekonomik değeri olan keten ve şekerin Dımaşk'a götürülmesini keten ve şeker tüccarlarının zor duruma düşmelerine aldırılmayarak yasaklamıştı. Bu yasağı koymasında, Dımaşk'taki amcası es-Salih İsmail ile olan düşmanlık derecesine ulaşmış rekabet etkili olmuştu. Tepkilere rağmen yasak ancak es-Salih'in vefatından sonra kaldırılabilmişti.⁹⁶

Ambargo ve şeker mücadelesi daha çok Memlûkler döneminde (1250-1517) meydana gelmiştir. 686/1287'de Sultan Kalavun (1279-1290), Cenevizli tüccarlara ait bir gemiye, içindeki değerli mallar ve tüccarlarla birlikte İskenderiye'de el koymuştu. Cenevizliler de buna misilleme olarak Akdeniz sahilindeki Alâiye açıklarında biber, şeker ve keten yüklü bir Mısır gemisini ele geçirerek Kalavun'a cevap vermişlerdi. Trablus'un 1289'da Kalavun tarafından fethedilmesinden hemen sonra olan bu olaylar İskenderiye'deki Cenevizlilerin tutuklanmaları ile devam etmişti. Cenevizliler bunun üzerine harekete geçerek Mısır'a elçiler gönderdiler. Aralık 688/1289'da gelen Cenevizli elçiler, Alâiye'de ele geçirilen Mısır gemisinin zararını tazmin edip gemiyi ve tayfalarını serbest bırakacaklarını vaat ediyorlardı. Mısır gemisindeki ticaret eşyaları ise iade ediliyor veya kıymeti değerinde nakitle ödeniyordu. Cenevizliler ile gerginleşen ilişkilerin ticarete verdiği zararın farkına varan Kalavun yumuşamış ve 2 Cemâziyelevvel 689/13 Mayıs 1290'da yapılan bir barış ve ticaret anlaşması ile ilişkiler yeniden

⁹⁴ Bk. Malcolm Barber, *Yeni Şövalyelik, Tapınak Tarikatının Tarihi*, çev. Berna Ülner (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2006), 190 vd.

⁹⁵ Barber, *Yeni Şövalyelik*, 326, 340.

⁹⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb fî Târîhi Haleb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/499-500; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 3/159-163; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 29/258-261; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûk Mısır ve'l-Kahire*, nşr. M. Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1992), 6/306-314; İbn Haldun, *İber*, 5/411-415; Safedî, *Nüzhete'l-Mâlik ve'l-Mülûk fî Muhtasarı Sîreti men vellâ Mısır ve'l-Mülûk*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1424/2003), 1/139; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd (b. y., Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 23/185; Bedreddin Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslâm'ın Sağlam Bir Kalesi, Eyyûbîler* (İstanbul: Sıyer Yayınları, 2017), 310.

eski hale dönmüştü. Bundan sonra ticarete olumlu bir genişleme olmuş ve Cenevizli tüccarlar Mısır içlerine kadar giderek ticaret yapmaya başlamışlardı.⁹⁷

Şeker konusunda ambargolarla ismi anılan bir başka hükümdar olarak Memlûk sultanı el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438) karşımıza çıkar. Çektiği para sıkıntısı sebebiyle paranın değerini sürekli değiştiren Barsbay, baharat ticaretini kendi tekeline aldığı gibi şeker imaline de inhisar koyarak üretimini sınırlamış, bundan dolayı da tepki almıştı.⁹⁸ Barsbay, özellikle 832/1428-1429 ve 833/1429-1430 yıllarında şeker üretimindeki sınırlamayı katı prensiplere tabi tutmuş, bu da İskenderiye'deki Mısırlı tüccarlar tarafından protesto edilmişti.⁹⁹ Bu uygulamaya karşı çıkan sadece Mısırlı tüccarlar olmamış, baharat ve şeker ticaretinden büyük paralar kazanan Venedikliler de bu durumdan rahatsız olmuşlardı. Venedikliler, ticaretin devlet inhisarına alınmasını protesto etmekle kalmamış ve Barsbay'ı Akdeniz'de çıkaracakları kargaşa ile tehdit ederek yeni bir anlaşma yapmaya iknâ etmişlerdi. Bu anlaşmaya rağmen, şeker, karabiber gibi ürünlerin tekeli yine Barsbay'ın kontrolü altında devam etmişti. Venedikliler gibi kendilerine bir çıkış yolu bulamayan Aragon ve Kastilya kralları ise tepkilerini, Akdeniz'de seyreden 20 Müslüman gemisine el koyarak göstermişlerdi.¹⁰⁰

5. Ganimet Olarak Alınan Şekerler ve İlginç Olaylar

Haçlı seferlerinin en önemli taraflarından biri de ele geçirilen ganimetlerle tarafların zenginleşmesidir. Üçüncü Haçlı Seferi'nin sonlarına doğru İngiltere Kralı Richard (1189-1199), 1192'de Mısır'dan gelen zengin bir yardım konvoyunu Huveylife kuyusu başında pusuya düşürdüğünde, pek çok baharatı da ganimet olarak almıştı. Bu baharatlar arasında biber, tarçın, bal mumu gibi değerli ganimetler yanında şeker gibi tatlılar, Haçlıların yüzünü güldürmüştü.¹⁰¹

---

⁹⁷ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 464-469.

⁹⁸ Eliyahu Ashtor, *The Levant Trade in the Middle Ages* (Princeton: Princeton Legacy Library, 1983), 274 vd; David Abulafia, "Asia, Africa and Trade of Medieval Europe", *The Cambridge Economic History*, ed. M. M. Postan-E. Miller (New York: Cambridge University Press, 1987), 402-473; W. J. Fischel, "The Spice Trade in Mamluk Egypt", *The Journal of the Economic and Social History of the Orient* 1/2 (1958), 157-174.

⁹⁸ Ashtor, *The Levant Trade*, 276-277; Paulina B. Lewicka, "Flavorings in Context: Spices and Herbs in Medieval Near East", *Rocznik Orientalistyczny* 64/1 (2001), 140-149.

⁹⁹ Makrizî, *Sülûk*, 7/188, 205.

¹⁰⁰ W. Fischel, "The Spice Trade in Mamluk Egypt", 157-174; M. Sobernheim, "Barsbay", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 2/318.

¹⁰¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/215-216; İbn Şeddâd, *en-Nevâdiru's-Sultâniyye fî Mehâsini'l-Yûsufiyye*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl (Kahire: Müessesetü'l-Hendâvî, 1994), 319; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, nşr. William Stubbs (London: Rolls Series, 1864), 390; Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: TTK Basımevi, 1950), 2/461.

Son Memlûk sultanlarından Kansu Gavri (1501-1516), 1516'da Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ile karşılaşmak üzere Suriye'ye geldiğinde şeker ve helva ile ilgili bir olay, Haçlı seferlerinin çok sonraki bir döneminin anlaşılmasına zenginlik katar. Sultan Kansu, 11 Temmuz 1516'da Halep'e geldiğinde, Yavuz Selim gönderdiği elçisi ile ondan şeker ve helva istemişti. Kansu Gavri de ona 100 kantar şeker ve helva göndermişti. Yavuz bu esnada ayrıca Kansu için "babam" tabirini kullanarak hürmet ediyor, Safevî Şah İsmail'in (1501-1524) öldürülmesinin caiz olduğuna dair Osmanlı âlimlerinin verdiği fetvayı da göstererek İran Şahı ile arasına girmemesini rica ediyordu.¹⁰² Oysa Yavuz'un niyeti çok başka idi ve gerçek hedefi 1514'te Çaldıran'da yendiği Şah İsmail değil; bizzat Kansu'nun kendisi idi.

Bu vesile ile Mısır'da helva kültürünün yaygın olduğunu,¹⁰³ askerlere özel günlerde helva dağıtıldığını ve Memlûk sultanlarının da bu konuda oldukça cömert olduklarını hatırlatalım.¹⁰⁴ Kahire'deki "Sûku'l-Hallâviyyîn" adlı "Helvacılar Çarşısı" ise Mısır toplumundaki önemi yanında şekerin de başlıca hammaddesi olması açısından hatırlanması gereken mekânlardandır.¹⁰⁵

Müslümanların vazgeçilmezi olan helva kültürünün özellikle Abbasi hilâfet merkezi olan Bağdat'ta¹⁰⁶ ve Halep'te¹⁰⁷ yaygın olduğunu da ekleyelim. Üstelik Halep medreselerinde öğrencilere ikram edilen helva da, Haçlı seferleri esnasında eğitime verilen değer yanında, tatlı kültürünün yaygınlığının anlaşılması açısından önemlidir.¹⁰⁸

Şeker kamışı tarlalarında çalıştırılan esirlerin durumu ise dönemin anlaşılmasına katkı sağlar. Şirkûh'un (öl. 1169) ikinci Mısır seferi esnasında, 1167'de İskenderiye'ye giren vezir Şâver'in askerleri, intikam hırsıyla Suriye'den gelen Müslümanlara destek veren kimseleri tutuklamaya başlamışlar, böylece anlaşmayı ihlâl etmişlerdi. Bunun üzerine Selahaddin, Kudüs Kralı Amaury'e (1163-1174) bu durumu şikâyet ederek tutuklananların bırakılmasını istemişti. Amaury, tutuklananların serbest bırakılmasını Şâver'e emrettiği gibi, Şirkûh'un yaralı askerlerini de deniz yolu ile Akkâ'ya sevk etmek üzere gemiler tahsis etmişti. Ancak bu

¹⁰² İbn İyâs, *Bedâiyü'z-Zühûr fî Vekâyiü'd-Duhûr, Memluk Devleti'nin Son Yılları Kansu Gavri ve Osmanlılar*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018), 61.

¹⁰³ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/58; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, 3/345; Makrizî, *İttiazu'l-Hunefâ bi Ahbârî'l-Eimmeti'l-Fâtımiyyîn el-Hulefâ*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li Şuûni'l-İslâmiyye, ts.), 3/343.

¹⁰⁴ Makrizî, *Sülûk*, 5/416.

¹⁰⁵ Makrizî, *Hitât*, 3/181.

¹⁰⁶ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 13/69, 274, 395.

¹⁰⁷ İbnü'l-Adîm, *Buğyeytü't-Talep fî Tarihi Haleb*, thk. Süheyl Zekkar (b. y., Dâru'l-Fikr, ts.), 3/1098; 5/2398; Yunûnî, *Zeylu Mir'âtü'z-Zamân* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, 1992), 1/388.

¹⁰⁸ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hatîre*, 1/38.

yaralılarından iyileşenler Kudüs kralı yetişip de özgürlüklerine kavuşuncaya kadar Akkâ'daki Haçlılarca şeker kamışı tarlalarında çalıştırılmışlardı.¹⁰⁹

Şeker kamışı üretiminde ortaya çıkan olaylar da bu vesile ile anılmalıdır. Kıtık her zaman fiyatların pahalılaşması anlamına gelmiyordu. 567/1172'de Mısır'da farelerin şeker kamışlarına verdiği zarar nedeniyle, üründe azalma olmuş, ama beklenenin aksine fiyatlar yükseleceğine ucuzlamıştı.¹¹⁰

Şeker kamışı tarlalarında çalıştırılan diğer insanlar, seferlere bütüncül bakılmasına da vesile olur. Doğu Afrika sahillerindeki Kilve Sultanlığı, alışverişlerde kullandığı fildişi ve köleleri, Malavi ve Tanzanya'nın iç kısımlarından temin ediyordu.¹¹¹ Buradan elde edilen yıllık 1.000 civarındaki kölenin de çoğu Irak'ın güneyindeki şeker kamışı çiftliklerinde çalıştırılıyorlardı.¹¹² Orta Hindistan'da bir bölge ve burada hüküm süren Müslüman sultanlık olan Mâlvâ (1392-1562) ülkesinde de Mısır tarihçileri şeker kamışı ekimi yapıldığından bahsederler.¹¹³

İspanyol-Orta Amerika'sının giriş kapısı durumundaki Karayip Adaları da zengin şeker kamışı ürünleri ile dikkatleri çekiyordu. Biraz da bu yönüyle Karayipler XVII. yüzyıldan itibaren İngilizler ve Hollandalıların ilgisini çekmeye başlamıştı. Bu bölgeye yönelik Cromwell devri İngiltere'si önemli başarılar elde etmiş ve 1654'de Jamaika'yı ele geçirerek İspanyol dünya hâkimiyetine bir darbe daha vurmuydu. Bundan sonra da buralardaki şeker kamışı tarlalarında da köleler çalıştırılmaya başlanmıştır.¹¹⁴ Bu konuyu burada bitirmemize rağmen, şeker üzerinden ele almaya çalıştığımız Haçlıların, daha sonraki dönemlerinde Suriye, Filistin ve Mısır'ın gururlu ve köleliğe yatkın olmayan insanlarından çok kolayca itaat eden İnka ve Aztek insanını sevdiğini ifade edelim. Haçlılar üstelik onları Hıristiyanlaştırarak çifte kazanç elde etmişler, Yeni Dünya'dan getirdikleri şekerdeki kan ve gözyaşını, hiç dikkate dahi almamışlardı.

---

¹⁰⁹ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey (New York: Colombia University Press, 1943), 2/340-42.

¹¹⁰ Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devri* (İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 2000), 347.

¹¹¹ G. Ferrand, "Les sultans de Kilwa", *Memorial Henri Basset. Nouvelles études Nord-Africaines et orientales*, (Paris: Librairie orientaliste Paul Geuthner, 1928), 1/239-245; Mahmûd M. el-Huveyrî, *Sahilu Şarki İfrikiyye* (Kahire: y. y., 1986), 28-30.

¹¹² Clive Ponting, *Dünya Tarihi*, çev. Eşref Bengi Özbilen (İstanbul: Alfa yayımları, 2020), 379.

¹¹³ Makrizî, *Hitât*, 1/376.

¹¹⁴ Kemal Beydilli, "Avrupa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/135-151.

Sonuç

1095 yılında Papa'nın çağrısı ile başlayan Haçlı seferleri, etkisi günümüzde de devam eden uzun bir süreçtir. İlk Haçlılar Doğu'nun insanından ve inançlarından bîhaber olduğu gibi kadîm medeniyetini de hiç bilmiyorlardı. Antakya muhasarası esnasında ve Maarra'da insan eti yemekten çekinmeyen Haçlılar, daha sonraki açlıklarında bilmeden şeker kamışlarını yemişlerdi. Karınları doymasa da tadından etkilendikleri bu ürünün, daha sonra fabrikalarda nasıl işlendiğini görmüşlerdi. Bundan sonra da ele geçirdikleri şehirlerdeki imalâthanelerin işlerliğini sürdüren Haçlılar, burada elde edilen şekeri kendileri tükettikleri gibi İtalyan tüccarlar aracılığı ile Avrupa'ya da ihraç etmeye başlamışlardı.

Sadece ürettikleri şekerle yetinmeyen Haçlılar, ele geçirdikleri ganimetlerle de ihyâ olmuşlardı. Ele geçirdikleri şeker imalâthanelerini Suriyeli ustalar vasıtası ile devam ettiren Haçlılar arasından, zengin şeker tüccarları dahi çıkmıştı. Bu yüzden zenginleşen Haçlı lordları, şekerden elde ettikleri kazançlarla Haçlı seferlerinde etkin roller oynayıp, rakiplerine üstünlük kurmaya çalışmışlardı. Sadece Haçlılar değil, sermayeye ve emeğe değer veren Doğu toplumunda Yahudi tüccarlar da şeker ticaretinden büyük servetler biriktirebilmişlerdi.

Suriye ve Filistin'in şeker kamışı tarlalarına hükmetmeye başlayan Haçlılar burada esirleri de köle olarak çalıştırmayı öğrenmiş, seferlerin daha sonraki Yeni Dünya safhasında bundan azami ölçüde yararlanmayı bilmişler, Afrika'dan getirdikleri köleler yanında bölge halkını da bu işlerde kullanmışlardı. Şeker belki çok tatlı, yedikten sonra ağızda hoş tatlar bırakan bir nesneydi; ancak onun Avrupa'ya uzanan serüveni oldukça acı ve iç karartıcı idi.

Kaynakça

- Abu'l-Farac, Gregory. *Abu'l-Farac Tarihi*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: TTK Basımevi, 1950.
- Abulafia, David. "Asia, Africa and Trade of Medieval Europe". *The Cambridge Economic History*. ed. M. M. Postan-E. Miller. New York: Cambridge University Press, 1987.
- Ağır, Abdullah Mesut. *Memlûklarda Ticaret*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2015.
- Ali es-Seyyid Ali. *el-Kuds fi'l-Asri'l-Memlûkî*. Kahire: y. y., 1986.
- Ali Mazaherî. *Müslümanların Yaşayışları*. çev. Bahriye Üçok. İstanbul: Varlık Yayınları, 1972.
- Asbridge, Thomas. *Haçlı Seferleri*. çev. Ekin Duru. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Ashtor, Eliyahu. "Geç Ortaçağlarda Yakındoğu Şeker Endüstrisi". çev. Abdulhalık Bakır vd. *Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler-2*. 761-769. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2008.
- Ashtor, Eliyahu. *The Levant Trade in the Middle Ages*. Princeton: Princeton Legacy Library, 1983.
- Barber, Malcolm. *Haçlı Devletleri Tarihi*. çev. Doğan Mert Demir. İstanbul: Kronik Yayınları, 2021.
- Barber, Malcolm. *Yeni Şövalyelik, Tapınak Tarikatının Tarihi*. çev. Berna Ülner. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2006.
- Barthold, V. *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*. nşr. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: TTK Yayınları, 1990.
- Basuğuy, Bedreddin. *Haçlılar Karşısında İslâm'ın Sağlam Bir Kalesi, Eyyûbîler*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2017.
- Becker, C. H. "Ahmim". *İslâm Ansiklopedisi*. 1/223. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbu'l-Eşrâf*. thk: Süheyl Zekkâr - Riyâd Zirikî. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1959.
- Beydilli, Kemal. "Avrupa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/135-151. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Brundage, James A. "Crusade, Concept of". *Dictionary of the Middle Ages*. ed. Joseph R. Strayer. 4/15-17. New York: Greenwood Press, 1989.
- Buhl, Fr. "Gavr". *İslâm Ansiklopedisi*. 4/724. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.

- Coureas, Nicholas. "Limassol". *Crusades an Ancylopedia*. ed. Alan V. Murray. 727. California: Santa Barbara, 2006.
- Coureas, Nicholas. "Western Merchants and the Ports of Cyprus up to 1291". *Cyprus and the Sea*. ed. Vassos Karageorghis-Demetrios Michaelides. 255-261. Nicosia: University of Cyprus, 1995.
- Ebû Şâme. *er-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*. thk. İbrahim Zeybek. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.
- Ebü'l-Fidâ. *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*. Kahire: Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Mısriyye, ts.
- Ebü'l-Fidâ. *Takvîmü'l-Büldân, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.
- Edgington, Susan B. "Hospital of St. John (Jerusalem)". *Crusades an Ancylopedia*. ed. Alan V. Murray. 605-606. California: Santa Barbara, 2006.
- Ferrand, G. "Les sultans de Kilwa". *Memorial Henri Basset. Nouvelles etudes Nord-Africaines et orientales*. 1/239-245. Paris: Librairie orientaliste Paul Geuthner, 1928.
- Fischel, W. "The Spice Trade in Mamluk Egypt". *The Journal of the Economic and Social History of the Orient* 6 (1958), 157-174.
- Fleet, Kate. "Türk Ekonomisi, 1071-1453". *Türkiye Tarihi, Bizans'tan Türkiye'ye*. 1/287-299. ed. Kate Fleet. çev. Ali Özdamar. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Fulcherius Carnotensis. *Fulcher of Chartres, A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*. çev. F. Rita Ryan. Knoxville: University of Tennessee Press, 1969.
- Gentilcore, David. *Pomodoro! A History of the Tomato in Italy*. New York: Columbia University Press, 2010.
- Gök, Halil İbrahim. *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*. Ankara: TTK Yayınevi, 2013.
- Grousset, Rene. *Bozkır İmparatorluğu, Atilla, Cengiz Han, Timur*. çev. M. Reşat Uzman. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980.
- Gürkan, Emrah Safa. *Sultan'ın Korsanları, Osmanlı Akdeniz'inde Gazâ, Yağma ve Esaret, 1500-1700*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2018.

- Hamilton, Bernard. "The Cistercians in the Crusader States". *One Yet Two: Monastic Tradition East and West*. 405-422. ed. M. Basil Pennington. Kalamazoo, MI: Cistercian Studies Institute, 1976.
- Hasan İbrahim Hasan. *Tarihu'd-Devleti'l-Fatımiyye fi'l-Mağrib ve Mısır ve Suriye ve Bilâdi'l-Arab*. Mısır: y. y., 1981.
- Heaton, Herbert. *Avrupa İktisat Tarihi*. çev. M. Ali Kılıçbay-Osman Aydoğmuş. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2005.
- Heyd, William. *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. çev. E. Ziya Karal. Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- Hıreysât, Muhammed Abdülkadir. "Belkâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/419-420. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hiestand, Rudolf. "Die Herren von Sidon und die Thronfolgekrise des Jahres 1163 im Königreich Jerusalem". *Montjoie: Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer*. ed. Benjamin Z. Kedar, Jonathan Riley Smith, and Rudolf Hiestand. 77-90. Aldershot, UK: Variorum, 1997.
- Honigmann, E. "Rîhâ". *İslâm Ansiklopedisi*. 9/739. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Huveyrî, Mahmûd M. *Sahilu Şarki İfrîkiyye*. Kahire: y. y., 1986.
- Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*. nşr. William Stubbs. London: Rolls Series, 1864.
- İbn Asâkir. *Tarîhu Dımaşk*. thk. Amr b. Ğarâme el-Amrî. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Battuta. *Tuhfetü'n-Nüzzâr fi Garâib'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İbn Bibi. *el-Evâmiru'l-Alâiyye: Selçuknâme*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- İbn Cübeyr. *Endülüs'ten Kutsal Topraklara*. çev. İsmail Güler. İstanbul: Selenge Yayınları, 2003.
- İbn Hacer el-Askalânî. *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*. thk. Âdil Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Haldun. *Kitâbü'l-İber ve Dîvânu Mübtede' ve'l-Haber fi Tarîhi'l-Arab ve'l-Berber ve Âsirihi min Zevî's-Şe'ni'l-Ekber*. thk. Halil Şahâde. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1985.

- İbn Havkal. *Sûretü'l-Arz, X. Asırda İslâm Coğrafyası*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014), 152;
- İbn Hurdazbih. *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*. Leiden: E. J. Brill, 1889.
- İbn İyâs. *Bedâiyü'z-Zühûr fî Vekâyiü'd-Duhûr, Memluk Devleti'nin Son Yılları Kansu Gavri ve Osmanlılar*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018.
- İbn Manzûr. *Muhtasarü Târîhi Dımaşk*. thk. Ravhiyye en-Nahhâs. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1402/1984.
- İbn Şeddâd, İzzeddin. *el-A'lâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*. b. y.: yy., ts.
- İbn Şeddâd, Bahâeddin. *en-Nevâdiru's-Sultâniyye fî Mehâsini'l-Yûsufiyye*. thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl. Kahire: Müessesetü'l-Hendâvî, 1994.
- İbn Tağrîberdî. *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûk Mısr ve'l-Kahire*. nşr. M. Hüseyin Şemseddin. Beyrut: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1992.
- İbn Vâsıl. *Müferrücü'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*. thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl. Kahire: el-Matbaatu'l-Emîriyye, 1377/1957.
- İbnü'l-Adîm. *Buğyetü't-Talep fî Tarihi Haleb*. thk. Süheyl Zekkar. b. y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-Adîm. *Zübdetü'l-Haleb fî Târîhi Haleb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- İbnü'l-Cevzî. *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Esir. *el-Kâmîl fî't-Tarih*. tsh. Muhammed Yusuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik, Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2015.
- J. De Pablo- JC. Perez Mesa. "The Competitiveness of Spanish tomato export in the European Union". *Span J. Agric Res* 2 (2004), 167-180.
- Joinville, Jean de. *Bir Haçlının Hatıraları*. çev. Cüneyt Kanat. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014.
- Kalkaşendî. *Subhu'l-A'şâ fî Sinaâti'l-İnşâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Kâsım Abduh Kâsım. *Asru Selâtîni'l-Memâlik*. el-Haram: Ayn Sosyolojik ve İnsani Araştırmalar, 1988.
- Kazvînî, Zekeriyâ. *Âsârü'l-Bilâd*. Beyrut: Dâru Sâdır. ts.

- Lamb, Harold. *Demir Adamlar ve Azizler*. çev. Gaye Yavuzcan. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2010.
- Lammens, H. “Beysân”. *İslâm Ansiklopedisi*. 2/588. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Lewicka, Paulina B. “Flavorings in Context: Spices and Herbs in Medieval Near East”. *Rocznik Orientalistyczny* 64/1 (2001), 140-149.
- Lewis, Bernard. “Fatımîler ve Hindistan Yolu”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11 (1950), 355-360.
- Lewis, Bernard. *Haşîşiler*. çev. Ali Aktan. İstanbul: Sebil Yayınevi, 1995.
- Lewis, Bernard. *Tarihte Araçlar*. çev. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2009.
- Lock, Peter. “Rhodes”. *Crusades an Encyclopedia*. 1029-1131. ed. Alan V. Murray. California: Santa Barbara, 2006.
- Luttrell, Anthony T. “The Hospitallers of Rhodes: Perspectives, Problems, Possibilities”. *Die Geistlichen Ritterorden Europas*. 243-266. ed. Josef Fleckenstein-Manfred Hellmann. Sigmaringen: Thorbecke, 1980.
- Luttrell, Anthony. “The Hospitallers at Rhodes, 1306-1421”. *A History of the Crusades*, 3/278-339. ed. Kenneth M. Setton. Madison: University of Wisconsin Press, 1969-1989.
- Makrizî. *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitât ve'l-A'sâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.
- Makrizî. *es-Sülûk li Mağrifeti Düveli'l-Mülûk*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Makrizî. *İttiazu'l-Hunefâ bi Ahbâri'l-Eimmeti'l-Fâtımiyyîn el-Hulefâ*. thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li Şuûni'l-İslâmiyye, ts.
- Montanari, Massimo. *Food is Culture*. New York: Columbia University Press, 2006.
- Montefiore, Simon Sebag. *Bir Şehrin Biyografisi, Kudüs*. çev. Cem Demirkan. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016.
- Moreno, Martino Mario. “Sicilya'da Müslümanlar”, çev. A. Bakır-Aydın Çelik, *Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler*. 677-710. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2008.
- Mukaddesî. *Ahsenü't-Tekâsim, İslâm Coğrafyası*. çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.

- Nahas, Gabriel G. "Hashish in Islam 9th to 18th Century". *Colombia University College of Physicians and Surgeons* 9 (1982), 814-831.
- Nüveyrî. *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâik, 1423.
- Ömerî, İbn Fadlullah. *Mesâlikü'l-Ebsâr, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*. çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.
- Peled, Anat. "The Local Sugar Industry in the Latin Kingdom". *Knights of the Holly Land: The Crusader Kingdom of Jerusalem*. 251-257. ed. S. Rozenberg. Jerusalem: Rozenberg Publication, 1999.
- Pilcher, Jeffrey M. "Cultural Histories of Food". *The Oxford Handbook of Food History*, ed. J. M. Pilcher (Oxford: Oxford University Press, 2012), 41-60;
- Poloner, J. *Description of the Holly Land*. London: y. y., 1894.
- Ponting, Clive. *Dünya Tarihi*. çev. Eşref Bengi Özbilen. İstanbul: Alfa yayınları, 2020.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: TTK Basımevi, 1986.
- Safedî. *Nüzhetü'l-Mâlik ve'l-Mülûk fi Muhtasarı Sîreti men vellâ Mısır ve'l-Mülûk*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1424/2003.
- Selâm, Şafîî Mahmud Selâm. *Ehlü'z-Zimme fi Mısır fi'l-Asreyn el-Fâtımî es-Sânî ve'l-Eyyûb*. Kahire: y. y., 1982.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. *Mir'âtü'z-Zamân fi Tevârîhi'l-A'yân*. thk. Muhammed Berekât vd. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.
- Sobernheim, M. "Barsbay". *İslâm Ansiklopedisi*. 2/318. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Somerville, R. "Council of Clermont and the First Crusade". *Ateneo Salesiano* 20 (1976), 323-337.
- Streck, M. "Ehvâz". *İslâm Ansiklopedisi*. 4/210. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Şeşen, Ramazan. *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1987.
- Şeşen, Ramazan. *Selahaddin Eyyûbî ve Devri*. İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 2000.
- Tahir el-Mervezî. *Fusûl Havle's-Sîn ve't-Türk ve'l-Hind min Kitâbi Tabâii'l-Hayevân*. nşr. V. Minorsky. London: y. y., 1942.
- Turan, Osman. "Keykubâd I". *İslâm Ansiklopedisi*. 6/659. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.

William of Tyre. *A History of Deeds Done Beyond the Sea*. çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey. New York: Colombia University Press, 1943.

Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-Büldân*. thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.

Yunînî. *Zeyl-u Mir'âti'z-Zamân*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, 1992.

Zehebî. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaûd. b. y., Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

Sugar in the Crusades and Its Journey to the West

Assoc. Prof. Nadir Karakuş

Extended Summary

The Crusades, which started with the call of the Pope in 1095, is a long process that continues today. In this study, the period between the years 1095-1291 will be taken as a basis. The first Crusaders were unaware of the people and beliefs of the East, and they did not know their ancient civilization at all. The Crusaders, who did not hesitate to eat human flesh during the siege of Antakya and in Maarra, ate sugar cane unknowingly in their later hunger and even though they were not full, they enjoyed this new taste. Even though their stomachs were not full, they saw how this different and delicious product, which they were impressed by the taste, was then processed in the factories. After that, the Crusaders, who continued to operate the factories in the cities they captured, started to export the sugar obtained here to Europe through Italian traders as well as consuming it themselves. This process brought them new economic gains, and the coffers of the Crusader states began to be filled with sugar exports. With this new beginning, the poor nobles of the West became the rich merchants of the East.

The basis of the Crusades was the desire to have new riches rather than the sacred. For this reason, the Crusaders, who were not content with the sugar they produced, tried to revive the loot they captured and turned their eyes to the sugar factories in the region. Even wealthy sugar traders emerged from the Crusaders who continued the sugar factories they had captured through Syrian masters, and they were astonished by the wealth they had accumulated. That's why the Crusader lords, who got rich, played an active role in the Crusades with the profits they got from sugar and tried to dominate their rivals. Not only the Crusaders, but also Jewish merchants in the Eastern society, who valued capital and labor, were able to accumulate great wealth from the sugar trade, and they were included among the sugar-rich people.

Knight sects were also included among the communities that started to emerge with the Crusades, and especially the Knights Templar (Templiers) played a leading role in this regard. This mysterious community of the Middle Ages, which showed themselves as the poor knights of Jesus, filled their coffers with sugar trade as well as banking activities, and after a while, they even lent money to kings and emperors who came to the region for the Crusades. Ships belonging to the Knights Templar, carrying sugar from Syrian ports to Europe, could easily market this delicious product. The Knights of Hospitalier or Saint-Jean, who were their rivals from time to time, were involved in the sugar trade, especially from the Island of Rhodes, which they owned as of the fourteenth century, and they gained some of their power from the trade of this new product.

In a short time, the Crusaders, who started to dominate the sugar cane fields of Syria and Palestine, and the European market, learned to work the captives as slaves here. They continued to employ slaves in the sugarcane fields in the later New World phase of the campaigns, making the most of it. The next Crusaders, who used the people of the region as well as the black slaves they brought from Africa, established large sugar companies based on their sweat. Sugar was perhaps a very sweet object that left a pleasant aftertaste in the mouth; however, his journey to Europe was rather bitter and depressing. The most lucrative side of this adventure was the crusaders, and they gained new gains by gaining bases in Syria, Palestine, and Egypt, as well as in places such as Cyprus and Rhodes, which are important stops in the Eastern Mediterranean. In later periods, they reflected this knowledge and experience in sugar cane fields in America and created today's Western prosperous societies.

Sugar's journey to the West was not only through blood and tears; but also through the interaction of civilizations. The Crusaders, who knew nothing before the expeditions, became rich with the new products they learned in the East and new earnings, and although they moved away from the region in 1291, their eyes were always on these lands. Crusader merchants, who came from Rhodes and Cyprus with the identity of merchants, transported the sugar they bought from here with their ships, and at the same time transferred new civilizations to their countries. The biggest gain of the Crusades for the West was the issues we mentioned, and the sugar and sugar trade also took place during this process.

Keywords: Islamic History, Crusades, Civilization, Sugar, Trade, Slavery.